Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. Вип. 1 (2) 2015

УДК 34.343

Н. А. Краснікова,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Національного університету ДПС України

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСІБ, ЩО БЕРУТЬ УЧАСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті досліджено питання конфіденційності відомостей про особу та його законодавче врегулювання.

***Ключові слова**: конфіденційність, потерпілий, безпека, кримінальне судочинство.*

In the article the question of confidentiality of information is investigational about a person and him legislative settlement.

***Keywords:** privacy, the victim, safety, criminal justice.*

У 1991 році Україна здобула довгоочікувану незалежність, що дала їй можливість виступати як незалежна, світова держава, що прагне до демократичного суспільства. Це зумовило зміну характеру взаємовідносин між державою та особою. Зовсім у протилежному напрямі змінилися вектори правовідношення людини та держави. У Союзі це зводилося до тотального і беззаперечного додержання волі партії і держави без взаємної підтримки та відповідальності країни за свої дії перед народом. В Україні все частіше не лише людина несе відповідальність перед державою за свої вчинки, а й держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Усе це викликало необхідність створення системи надійного захисту суб'єктів протидії злочинності взагалі і кримінального судочинства, в тому числі і осіб, що постраждали внаслідок такої незаконної діяльності, зокрема від тиску, погроз та посягань на їх життя, здоров'я, майно, яка відповідала б міжнародно-правовим стандартам у галузі забезпечення прав людини. Цю систему утворює сукупність відповідних нормативних актів та державних органів, уповноважених на їх виконання [12].

Проблема забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, та законності в цій сфері в останні роки набула особливого значення ще й у зв'язку із загостренням криміногенної ситуації в державі та збереженням високого рівня латентності злочинів. Не підлягає сумніву, що однією із суттєвих причин латентності злочинності, передусім організованої, є те, що інформація про вчинені злочини не надходить до правоохоронних органів, оскільки її носії, побоюючись розправи з боку злочинців, не вірять у спроможність захисту від протиправних посягань у разі надання такої інформації державним органам [11, с. 75].

У зв'язку з цим виникла нагальна потреба у виробленні ефективного механізму захисту потерпілих та свідків у кримінальному судочинстві, задля забезпечення суб'єктам процесу

© Краснікова Н. А., 2015

безпеки та усунення небезпеки від можливого тиску, погроз життю та здоров'ю безпосередньо як учасникам таких відносин, так і членам їх сімей.

Незважаючи на актуальність та складність зазначеної теми, науковий інтерес до її дослідження навряд чи можна вважати достатнім для потреб практичних працівників. У вітчизняній юриспруденції мали місце поодинокі намагання комплексного її дослідження на монографічному рівні, зокрема В.С. Зеленецьким та М.В. Куркіним. Ця проблематика відображена в положеннях дисертаційних досліджень, а також у статтях і тезах наукових повідомлень, зокрема в публікаціях О.М. Гогуся, П.В. Діхтієвського, М.І. Костіна та деяких інших авторів [12].

У чинному КПК України відсутній перелік заходів безпеки, які можуть застосовуватися стосовно учасників кримінального судочинства, вказаний лише один захід – нерозголошення відомостей про особу, щодо якої здійснюються заходи безпеки. Проте, незважаючи на необхідність подальшого врегулювання прогалин у процесуальному законодавстві, найбільш дискусійним питанням у цій сфері залишається застосування такого заходу забезпечення безпеки, як забезпечення конфіденційності відомостей про особу (п. «ж» ч. 1 ст. 7, ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» (далі – Закон)). Законодавством досить неоднозначно визначається термінологічне розуміння цього поняття, і тому думки різних вчених-юристів з даного питання іноді кардинально протирічать одна одній. І тут правильно зазначає М.В. Куркін, що з точки зору законодавчої техніки, дане термінологічне протиріччя неприпустиме, а інколи навіть і шкідливе.

За даними статистичного дослідження, яке було проведене Панасюк Тетяною Іванівною при написанні кандидатської дисертації, лише 13,4 % слідчих у своїй практиці застосовують цей захід безпеки. Також на підтримку більшості слідчих виступають вчені-правники, які у своїх працях схиляються до думки про неможливість використання способів забезпечення конфіденційності відомостей про особу, оскільки вони в певному аспекті порушують права обвинуваченого на захист, ряд засад кримінально процесу. Тому теоретики пропонують взагалі статті КПК України, які визначають способи забезпечення конфіденційності відомостей про особу, виключити. Не підтримуючи цю позицію, вважаємо, що заходи забезпечення безпеки потерпілих не порушують засад кримінального процесуального судочинства. Не можна вказані норми аналізувати ізольовано одна від одної та від статей міжнародних актів [4, с. 51; 9, с. 52].

Згідно зі ст. 15 Закону забезпечення конфіденційності відомостей про особу здійснюється шляхом:

а) обмеження відомостей про особу в матеріалах перевірки (заявах, поясненнях тощо), а також протоколах слідчих дій і судових засідань, заміни прізвища, імені, по батькові у цих документах псевдонімами за постановою органу дізнання, слідчого, прокурора або за ухвалою суду про зміну анкетних даних;

б) проведення впізнання особи поза візуальним спостереженням того, кого впізнають;

в) не включення до списку осіб, які підлягають виклику в судове засідання, дійсних анкетних даних про особу, взяту під захист;

г) виклику до суду цієї особи виключно через орган, який здійснює заходи безпеки;

д) накладення тимчасової заборони на видачу відомостей про особу, взяту під захист, адресними бюро, паспортними службами, підрозділами державтоінспекції, довідковими службами АТС та іншими державними інформаційно-довідковими службами.

Вказані способи забезпечення конфіденційності відомостей про особу не мають особливої технічної та матеріальної складності. Але, незважаючи на це прописані процесуальні особливості.

Так, цей захід буде виправданим за умови його застосування на початковому етапі розслідування, у крайньому випадку до моменту ознайомлення захисника з матеріалами, якими обґрунтовується затримання особи чи обрання запобіжного заходу або повідомлення про підозру; пред'явлення доказів підозрюваному, обвинуваченому під час їх допитів; ознайомлення з матеріалами провадження тощо. Головним чинником при виборі такого заходу забезпечення безпеки є впевненість у повній відсутності у осіб, які можуть здійснити вплив на особу, до якої застосовується цей захід забезпечення безпеки, будь-якої інформації про неї.

В.І. Бояров наголошує на трьох базових обставинах, які повинні бути досліджені перед прийняттям рішення про надання анонімності: по-перше, належить отримати підтвердження того, що життя та свобода такої особи піддається серйозному ризику; по-друге, докази, які надаються такими свідками, повинні мати суттєве значення та, по-третє, довіра до такої особи не повинна викликати сумніву [14]. Повертаючись до підстав застосування заходів забезпечення безпеки, ми підтримуємо думку, що наявність реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну, передбачена ч. 1 ст. 20 Закону, оціночна категорія і реальність може бути визначена особою, яка приймає рішення про застосування заходів забезпечення безпеки лише після їх висловлення особі [5, с. 17].

З приводу застосування вказаного заходу існують досить суперечливі пропозиції. Так, А.П. Найпак пропонує під час складання протоколів слідчих (розшукових) дій не вказувати повні анкетні дані особи, достатньою буде фіксація лише прізвища чи взагалі псевдоніма. Усі анкетні дані викласти у довідці про повні дані осіб, які беруть участь у розслідуванні, яку разом із матеріалами провадження направити прокурору, а потім до суду, без ознайомлення з нею підозрюваного. Крім того, він пропонує знайомити підозрюваного лише з тими матеріалами провадження, у процесуальних діях яких він брав участь, що підвищить безпеку потерпілих у кримінальному процесі [8, с. 57]. З цією пропозицією ми не можемо погодитись, оскільки вважаємо, що забезпечення конфіденційності відомостей про особу – це вимушений крок, необхідний для захисту потерпілого, а запропонована А.П. Найпак процедура – це суттєве обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого. Разом з тим вважаємо, що не можна погодитися з пропозицією, висловленою Т. Лідовець, що заходи безпеки повинні стосуватися повсякденного життя особи, а в усіх процесуальних документах необхідно вказувати реальне ім'я особи. Разом з тим Т. Лідовець пропонує зміну ім'я здійснювати відповідно до цивільного законодавства, що, на її думку, забезпечить обвинуваченому право на захист, а також буде набагато ефективнішим засобом захисту учасника процесу [6, с. 137]. На нашу думку, втілення такої пропозиції дійсно забезпечить обвинуваченому право на захист. Проте таке доповнення буде мати однобокий характер, оскільки, виходячи з цього, втрачається основна суть забезпечення захисту потерпілого, так як у випадку загрози життю чи здоров'ю особи або її близьким – життя не поділяється на повсякденне та інше, життя у особи одне і повідомлення дійсних даних про особу значній кількості осіб, а також затягування з цим шляхом вирішення питання у порядку цивільного судочинства призведе, у кращому випадку, до відмови особи давати показання, а в гіршому – до реалізації загрози.

Цікава пропозиція, спрямована на обмеження кількості осіб, які мають доступ до матеріалів кримінального провадження та інформації про особу, шляхом використання псевдоніма та засобів дактилоскопії, висловлена Р.І. Могутіним, А.В. Харченком та С.Я. Яніним [7, с. 71]. Так, вони пропонують, прийнявши рішення про застосування заходів забезпечення безпеки щодо свідка або потерпілого, слідчий виносить про це постанову, в якій констатує факт участі у кримінальному процесі особи, яка має доказову інформацію, не вказуючи справжні дані

про неї. У цій же постанові вказується псевдонім особи, під яким вона буде брати участь у кримінальному провадженні, та надаються відбитки великих пальців її рук. Слідчий зашифровує справжні дані про цю особу та зберігає їх на магнітному носії разом із відбитками пальців. Позитивними моментами, на думку авторів, такого заходу є, по-перше, зведення до мінімуму кількості осіб, яким відомі дійсні відомості про особу; по-друге, простота застосування цього заходу для слідчого у технічному плані; по-третє, у випадку здійснення впливу на особу, яка перебуває під захистом, не важко буде встановити джерело витоку інформації. Ця пропозиція може мати своє продовження та апробування на практиці, однак, на нашу думку, зазначений порядок має декілька проблемних моментів: по-перше, фіксація такої інформації значно порушує права людини; по-друге, кількість осіб, які залучаються до процесу забезпечення конфіденційності відомостей про особу не зменшується, а збільшується (спеціаліст-криміналіст, працівники спеціально створеної бази Верховного Суду, працівники Верховного Суду, Головного інформаційного центру МВС та Служби безпеки).

На нашу думку, чинний порядок проведення заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності відомостей про особу, здатний ефективно забезпечити безпеку особи, при умові його чіткого виконання.

Таким чином, досліджені нами положення свідчать, що ст. 15 Закону не містить повний перелік способів забезпечення конфіденційності відомостей про особу як заходу забезпечення безпеки. Незважаючи на це, повністю погоджуємося із позицією В.І. Галагана, що найбільш дієвим серед заходів безпеки є дотримання вимог конфіденційності даних про особу, щодо якої застосовано такі заходи [10, с. 16].

Вдосконалення правового забезпечення безпеки учасників кримінального процесу буде ефективним лише за умови врахування позитивного зарубіжного досвіду в цій сфері.

Суттєвою прогалиною вітчизняної практики забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства є відсутність програм захисту свідків. На цей предмет великий і унікальний досвід мають США. Починаючи з 1971 року, там діє спеціальна Федеральна програма захисту свідків, які виступають у судах із показаннями проти небезпечних злочинців. Зазначена програма надає правоохоронним органам широкі повноваження зі створення свідкові особливих умов для забезпечення його безпеки. Програма захисту здійснюється, якщо свідок надає всю наявну інформацію органам правосуддя, або свідок і члени його родини, які беруть участь у кримінальному судочинстві, ризикують життям.

Для прийняття рішення про організацію захисту на ім'я помічника прокурора штату чи округу адресується конфіденційний запит щодо застосування заходів захисту, в якому детально обґрунтовується необхідність їх застосування, а також надається характеристика свідка. При отриманні дозволу на застосування заходів, вони здійснюються федеральною Службою судового виконання США. Спочатку вказана програма поширювалася лише на свідків чи на справи щодо організованої злочинності. В 1982 році був прийнятий Закон «Про захист жертв і свідків злочину», яким розширено перелік підзахисних суб'єктів. Крім іншого, в ньому визначено, що умовою застосування захисних заходів є дача пояснень великому журі. Враховуючи, що організація охорони та переселення свідка і його родини вимагає великих фінансових затрат, прокурор, який подає заявку на включення свідка до програми, повинен детально пояснити всі обставини і довести, що показання свідка заслуговують довіри, є важливими для справи і будуть обов'язково надані [13, с. 46].

На жаль, у нашій країні відсутні приклади успішного захисту свідків із застосуванням комплексу заходів, визначених законом. Відсутні і дані про витрачені на вказані цілі кошти.

Нам необхідно глибоко вивчити успішний досвід зарубіжних країн у галузі захисту учасників кримінального судочинства, інплементувати його до національного законодавства і вирішити основну проблему, яка полягає у відсутності національної програми захисту свідків та фінансування затратного механізму цієї програми. Зазначене має стати предметом подальших наукових розвідок цієї тематики.

На нашу думку, необхідно доповнити вітчизняне законодавство відповідними положеннями, що гарантують соціальний захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з подальшим внесенням змін і доповнень до КПК України та інших нормативно-правових актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 року № 3782-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/3782-12.

2. Про деякі особливості застосування під час попереднього слідства положень Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»: Інформаційний лист Головного слідчого управління Генеральної прокуратури України від 17 листопада 1997 року № 15/1 211вих.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: станом на 12 серпня 2014 року. – Київ: Велес, 2014. – 255 с.

4. Гончаров В. Б. Проблемы безопасности участников уголовного процесса / В. Б. Гончаров, В. В. Кожевников // Государство и право. – № 2. – С. 49 56.

5. Брусницын Л. Псевдонимы в уголовном процессе / Л. Брусницын // Законность. – 2005. – № 2. – С. 15 17.

6. Лідовець Т. Проблеми захисту учасників кримінального судочинства в Україні / Т. Лідовець // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 6. – С. 135-138.

7. Могутин Р. И. Использование средств дактилоскопии для сохранения в тайне данных о лицах, содействующих уголовному судопроизводству / Могутин Р. И., Харченко А. В., Янин С.А. // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2004. – Вып. 2(10). – С. 70 72.

8. Найпак А. П. О проблемах обеспечения безопасности свидетелей и потерпевших во время предварительного следствия / А. П. Найпак: материалы межкафедральной конференции [«Уголовно-правовые, криминологические и уголовно-процессуальные аспекты обеспечения безопасности граждан в современных условиях»], 24 декабря 1998 г. / Челябинский юридический институт МВД РФ. – Челябинск, 1999. – С. 56 57.

9. Самолаева Е. Ю. Предъявление для опознания лица в условиях, исключающих наблюдение опознающего опознаваемым / Е. Ю. Самолаева, З. Г. Самошина // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2004. – Вып. 2 (10). – С. 50 57.

10. Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В. І. Галаган. – К., 2003. – 39 с.

11. Бобраков И. А. Уголовно-правовая характеристика преступлений, посягающих на лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве, и проблемы их законодательной регламентации: [монография] / И. А. Бобраков; Брян. филиал Моск. ун-та МВД России. – Брянск, 2004. – 175 с.

12. Середа Г. Загальна характеристика забезпечення безпеки суб'єктів кримінального судочинства та роль прокурора в його здійсненні [Електронний ресурс] / Г. Середа. – Режим доступу: http://vuzlib.com/content/view/1450/111/

13. Ромадановский К. О. Сравнительный анализ законодательств различных стран в области государственной защиты потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства / К. О. Ромадановский // Российский следователь. – 2006. – С. 41–48.

14. Бояров В. І. Деякі проблемні питання представництва інтересів потерпілого в кримінальному процесі / В. І. Бояров, Г. В. Коновалова // Вісник Академії адвокатури України. – К.: ВЦ Академії адвокатури України, 2009. – Випуск 14. – С. 114–117.

Подано до редакції 1 жовтня 2014 р.